

दैवोदासिः प्रतर्दनः। पवमानः सोमः। त्रिष्टुप्

प्र सेनानीः शूरो अग्रे रथानां गव्यन्नेति हर्षते अस्य सेना।

भद्रान्कृण्वन्निन्द्रहवान्सखिभ्य आ सोमो वस्त्रा रभसानि दत्ते ॥ ९.०९६.०१

सेनानीः- सेनापतिः। शूरः- समर्थः सोमः। रथानां अग्रे। गव्यन्- विद्यामिच्छन्। एति- गच्छति।
अस्य- एतस्य। सेना- गणः। हर्षते। सखिभ्यः- स्वसुहृद्भ्य उपासकेभ्यः। इन्द्रहवान्-
इन्द्राहातृन्। भद्रान्- मङ्गलान् मन्त्रान्। कृण्वन्- रचयन्। सोमः। रभसानि- वेगयुक्तानि। वस्त्रा-
आच्छादनानि। आ दत्ते- गृह्णाति ॥१॥

समस्य हरि हरयो मृजन्त्यश्वहयैरनिशितं नमोभिः।

आ तिष्ठति रथमिन्द्रस्य सखा विद्वान् एना सुमतिं यात्यच्छ ॥ ९.०९६.०२

अस्य- एतस्य सोमस्य। हरयः- आहर्तार उपासकाः। हरिम्- आकर्षकं सोमम्। मृजन्ति-
शोधयन्ति। अश्वहयैः- तुरगैः प्राणविशेषैः। अनिशितम्- अन्यैर्दुर्नियाम्यं रथं
लक्ष्यप्रापकगतिप्रतीकम्। नमोभिः- देवनमास्कारसाधनैर्नियमयति। इन्द्रस्य- ईशनाधिदैवतस्य।
सखा- सुहृत्। रथम्- स्ववाहनमृताख्यं लक्ष्यप्रापकगतिम्। आ तिष्ठति- अधितिष्ठति। एन- अनेन
रथेनर्ताख्येन। सुमतिम्- शोभनमतिम्। अच्छ- अभिलक्ष्य। याति- अभिसरति ॥२॥

स नो देव देवताते पवस्व महे सोम प्सरस इन्द्रपानः।

कृण्वन्नपो वर्षयन्धामुतेमामुरोरा नो वरिवस्या पुनानः ॥ ९.०९६.०३

सोम- रस। महे- महते। प्सरसे- अनुभवाय। इन्द्रपानः- इन्द्रस्यानुभूतिः सन्। देवताते-
देवविस्ताराय। देव- द्योतनशील। नः- अस्मदर्थम्। सः- तादृशः सन्। पवस्व- क्षर। धाम्-

नभसम् । वर्षयन् । अपः- उदकानि । कुर्वन्- रचयन् । उत- अपि च । उरः- विस्तारभावेन ।

पुनानः- पूयमानः । नः- अस्मान् । वरिवस्य- संपद्युक्तान् कुरु ॥३॥

अजीतयेऽहतये पवस्व स्वस्तये सर्वतातये बृहते ।

तदुशन्ति विश्वे इमे सखायस्तदहं वशिम पवमान सोम ॥ ९.०९६.०४

पवमान- पुनान । सोम- रस । अजीतये- अजेयत्वाय । अहतये- अहिंसायै । स्वस्तये- भद्राय ।
बृहते- महते । सर्वतातये- सर्वहिताय । विश्वे- सर्वे । इमे- एते । सखायः- अस्मन्मित्रभूता
उपासकाः । तत्- त्वद्वलम् । उशन्ति- कामयन्ते । तत् । अहम् । वशिम- कामये ॥४॥

सोमः पवते जनिता मतीनां जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः ।

जनिताग्नेर्जनिता सूर्यस्य जनितेन्द्रस्य जनितोत विष्णोः ॥ ९.०९६.०५

सोमः- रसः । मतीनाम्- सद्भावनानाम् । जनिता- प्रकाशयिता । दिवः- चिदाकाशस्य । जनिता-
प्रकाशयिता । पृथिव्याः- भूम्या भौमभोगस्येति भावः । जनिता- प्रकटयिता । अग्नेः-
सर्वभूतहितक्रतोः । जनिता- प्रकाशयिता । सूर्यस्य- आत्मसूर्यस्य । जनिता- अस्मद्धदि
प्रकाशयिता । इन्द्रस्य- ईशनाधिदैवतस्य । जनिता- प्रकाशयिता । उत- अपि च । विष्णोः-
सर्वान्तर्यामिणः सर्वव्यापिनः परस्य ब्रह्मणः । जनिता- उपासकहृदि प्रकाशयिता । पवते-
क्षरति ॥५॥

ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम् ।

श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्यैति रेभन् ॥ ९.०९६.०६

देवानाम्- देवतानाम् । ब्रह्मा- हिरण्यगर्भः । कवीनाम्- क्रान्तदर्शिनानाम् । पदवीः- उत्तमपदगन्ता ।
विप्राणाम्- मेधाविनाम् । ऋषिः- सूक्ष्मद्रष्टा । मृगाणाम्- पशूनाम् । महिषः- महान् सिंहः ।
गृध्राणाम्- द्विजानाम् । श्येनः । वनानाम्- वननीयानाम् । स्वधितिः- स्वधारणा । सोमः- रसः ।
पवित्रम्- शोधकं प्रतीकम् । रेभन्- मन्त्रान् शब्दयन् । अत्येति- अतिक्रम्य सरति । सर्वेषां सारभूतः
सोम इति भावः ॥६॥

प्रावीविपद्वाच ऊर्मिं न सिन्धुर्गिरः सोमः पवमानो मनीषाः ।

अन्तः पश्यन्वृजनेमावराण्या तिष्ठति वृषभो गोषु जानन् ॥ ९.०९६.०७

सिन्धुः- समुद्रः । वाच ऊर्मिं न- शब्दतरङ्गमिव । पवमानः- पुनानः । सोमः- रसः । मनीषाः-
मनस ईप्सितान् । गिरः- मन्त्रान् । प्रावीविपत्- चालयति । इमा- एतानि । अवराणि- अधमानि ।
वृजना- वर्जनीयानि दुःखानि । अन्तः- हृदि । पश्यन्- वर्जयितुमवगच्छन् । वृषभः- वर्षकः । गोषु-
चिद्रश्मिषु । जानन्- स्वपदवीं जानन् । तिष्ठति- हृदि तिष्ठति ॥७॥

स मत्सरः पृत्सु वन्वन्नवातः सहस्रेता अभि वाजमर्ष ।

इन्द्रायेन्द्रो पवमानो मनीष्यंशोरूर्मिमीरय गा इषण्यन् ॥ ९.०९६.०८

सः- तादृशः । मत्सरः- तर्पकः सन् । पृत्सु- युद्धेषु । वन्वन्- वृत्राणि हिंसन् । अवातः-
साधारणप्राणातीतः । सहस्रेताः- अनन्तानां बीजभूतः सन् । वाजम्- हव्यं प्रति । अभि अर्ष-
अभिसर । इन्द्रो- क्लेदनशील रस । पवमानः- पुनानः सन् । मनीषी- मनस ईषिता सन् । इन्द्राय-
परमेश्वराय । अंशोः- स्वरसस्य । ऊर्मि- तरङ्गम् । गाः- विद्याः । इषण्यन्- कामयन् । ईरय-
प्रेरय ॥८॥

परि प्रियः कलशे देववात इन्द्राय सोमो रण्यो मदाय ।

सहस्रधारः शतवाज इन्दुर्वाजी न सप्तिः समना जिगाति ॥ ९.०९६.०९

प्रियः । देववातः- देवैरभिगतः । सहस्रधारः- अनन्तधारः । शतवाजः- प्रभूतहव्यः । इन्दुः-
क्लेदनशीलः । सोमः- रसः । इन्द्राय- परमेश्वराय । रण्या- रमणीयः सन् । मदाय- तृप्तये । कलशे-
प्रतीके कोशे । समना- अविक्लवे हृदि । सम अवैक्लव्ये । वाजी न सप्तिः- गतिशीलोऽथ इव । परि
जिगाति- अभिसरति ॥९॥

स पूर्वो वसुविजायमानो मृजानो अप्सु दुदुहानो अद्रौ ।

अभिशस्तिपा भुवनस्य राजा विदद्वातुं ब्रह्मणे पूयमानः ॥ ९.०९६.१०

सः- तादृशः । पूर्वः- पुरातनः । वसुवित्- चित्तवृत्तिस्तम्भोपायः । जायमानः- जातः सन्नेव ।
अप्सु- मूलशक्तिधारासु । मृजानः- शोधितः । अद्रौ- स्थैर्यात् । दुदुहानः- निष्पन्नः ।
अभिशस्तिपाः- हिंसकात् पालकः । भुवनस्य राजा- लोकस्वामी । ब्रह्मणे- ब्राह्मणाय । मेधायै
विस्तारभावाय वा मन्त्रप्राप्तये वा ब्राह्मणाय वा । पूयमानः- पुनानः सन् । गातुम्- शोभनमार्गम् ।
विदत्- प्रयच्छति ॥१०॥

त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः ।

वन्वन्नवातः परिधीरपोर्णु वीरेभिरश्वैर्मघवा भवा नः ॥ ९.०९६.११

पवमान सोम- पुनान रस । त्वया- भवता । हि- खलु । नः- अस्माकम् । धीराः- धारणाकुशलाः ।
पूर्वे पितरः- पूर्वाचार्याः । कर्माणि- पुण्यानि । चक्रुः- कृतवन्तः । अवातः- प्राणोपासनरहितानि ।
परिधीन्- आवरणानि । वन्वन्- हिंसन् । अपोर्णु- अपावृणु । वीरेभिः- वीर्यसंपन्नैः । अश्वैः- प्राणैः ।
नः- अस्मदर्थम् । मघवा- संपद्धान् । भव ॥११॥

यथापवथा मनवे वयोधा अमित्रहा वरिवोविद्धविष्मान् ।

ए॒वा प॑वस्व॒ द्रवि॑णं॒ दधा॑न् इ॒न्द्रे सं तिष्ठ॑ ज॒नयायु॑धानि ॥ ९.०९६.१२

वयोधाः- जीवनधारकः । अमित्रहा- शत्रुघ्नः । वरिवोवित्- संपल्लम्भकः । हविष्मान्- हव्ययुक्तः सन् । त्वम् । मनवे- ज्ञानिने मम पूर्वाचार्याय । यथा पवथाः- यथा क्षरसि । एव- तथा । द्रविणम्- संपदम् । दधानः- धरन् । पवस्व- क्षर । इन्द्रे- ईशनाधिदैवते । सं तिष्ठ- संस्थितो भव । आयुधानि- इन्द्रस्य वृत्रहननसाधनानि । जनय- सृज ॥१२॥

पव॑स्व सोम॒ मधु॑माँ ऋ॒तावा॑पो व॒सानो॒ अधि॑ सानो॒ अव्ये॑ ।

अव॒ द्रो॑णानि घृ॒तवान्ति॑ सीद॒ मदि॑न्तमो मत्स॒र इ॒न्द्रपा॑नः ॥ ९.०९६.१३

मधुमान्- मधुरः सन् । ऋतावा- प्रकृतिनियतिभूतसत्ययुक्तः सन् । अपः- मूलशक्तिधाराः । वसानः- विभ्रत् । अव्ये- रक्षाभूते । सानो- उच्छिद्ये प्रतीके । अधि । सोम- रस । पवस्व- क्षर । मदिन्तमः- अतिशयेन तर्पकः । मत्सरः- हर्षवर्धनः । इन्द्रपानः- इन्द्रस्य अनुभवः सन् । घृतवन्ति- दीप्तिमन्ति । द्रोणानि- भाजनानि प्रतीकभूतानि । अव सीद- अधितिष्ठ ॥१३॥

वृ॒ष्टिं दि॒वः श॒तधा॑रः पवस्व॒ सहस्र॑सा वा॒जयु॑र्दे॒ववी॑तौ ।

सं सि॒न्धुभिः॑ क॒लशे॑ वाव॒शानः॑ स॒मुस्त्रि॑याभिः प्र॒तिर॑न्न आयुः ॥ ९.०९६.१४

शतधारः- अनन्तधारः सन् । सहस्रसाः- अनन्तसंभक्ता सन् । वाजयुः- शोभनगतिकामः सन् । देववीतौ- देवानुभूतौ सत्याम् । दिवः- चिदाकाशतः । वृष्टिम्- आनन्दवर्षाम् । पवस्व- क्षर । नः- अस्मदर्थम् । आयुः । प्रतिरन्- वर्धयन् । उस्त्रियाभिः- गोभिश्चिद्रश्मिभिः । वावशानः- कामितः । सिन्धुभिः- मूलशक्तिधाराभिः । कलशे- प्रतीके । सम्- सम्यक् निषीद ॥१४॥

ए॒ष स्य॑ सोमो॒ म॒तिभिः॑ पु॒नानो॑ऽत्यो न वा॒जी तर॑तीदरा॒तीः ।

पयो न दुग्धमदितेरिषिरमुर्विव गातुः सुयमो न वोळ्हा ॥ ९.०९६.१५

एष स्यः- सोयम् । सोमः- रसः । मतिभिः- ज्ञानैः । मन ज्ञाने । पुनानः- पूयमानः । अत्यो न वाजी- गतिसंपन्नस्तुरग इव । अरातीः- शत्रून् । तरति । अदितेः- अखण्डप्रकृतेः । इषिरम्- काम्यम् । दुग्धं न पयः- क्षीरमिव सारं ज्ञानं प्रति सरति । उरु- विस्तृतः । गातुः- मार्गः । इव भवति । सुयमः- सुष्ठु नियमितः । वोळ्हा- वाहकः । न- इव भवति ॥१५ ॥

स्वायुधः सोतृभिः पूयमानोऽभ्यर्ष गुह्यं चारु नाम ।

अभि वाजं सप्तिरिव श्रवस्याभि वायुमभि गा देव सोम ॥ ९.०९६.१६

स्वायुधः- शोभनायुधः । सोतृभिः- निष्पाकदकैरुपासकैः । पूयमानः- शोधितः सन् । चारु- कल्याणम् । नाम- मन्त्रम् । अभ्यर्ष- अभिसर । देव- द्योतनशील । सोम- रस । सप्तिरिव- अश्व इव । वाजम्- हव्यम् । श्रवस्या- श्रुतीच्छायाम् । वायुम्- प्राणम् । गाः- चिद्रश्मीन् । अभि- अभिगमय ॥१६ ॥

शिशुं जज्ञानं हर्यतं मृजन्ति शुम्भन्ति वह्निं मरुतो गणेन ।

कविर्गीर्भिः काव्येना कविः सन्सोमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥ ९.०९६.१७

शिशुम्- वत्सम् । जज्ञानम्- जातम् । हर्यतम्- आकर्षणशक्तिसंपन्नम् । वह्निम्- वोढारम् । मरुतः- प्राणविशेषाः । गणेन- स्वगणेन । मृजन्ति- शोधयन्ति । शुम्भन्ति- मण्डयन्ति । कविः- क्रान्तदर्शी । गीर्भिः- मन्त्रैः । काव्येन- दशनिन च । कविः । सन् । सोमः- रसः । रेभन्- मन्त्रं शब्दयन् । पवित्रम्- शोधकं भाजनं प्रतीकम् । अत्येति- अतिक्रामति ॥१७ ॥

ऋषिमना य ऋषिकृत्स्वर्षाः सहस्रणीथः पदवीः कवीनाम् ।

तृतीयं धाम महिषः सिषासन्सोमो विराजमनु राजति षुप् ॥ ९.०९६.१८

ऋषिमनाः- दर्शनयुक्तचित्तः । यः । ऋषिकृत्- दर्शनकारकः । स्वर्षाः- शोभनगतिः । सहस्रणीथः- अनन्तनीतिसंपन्नः । कवीनाम्- क्रान्तदर्शिनाम् । पदवीः- पदगः । तृतीयं धाम- सुवः । सिषासन्- संभक्तुमिच्छन् । महिषः- महात्मा । सोमः- रसः । स्तुप्- स्तूयमानः । विराजम्- सूर्यम् । अनु । राजति- प्रकाशते । आध्यात्मिके आत्मानमनु राजते ॥१८ ॥

चमूषच्छयेनः शकुनो विभृत्वा गोविन्दुर्द्रप्स आयुधानि बिभ्रत् ।

अपामूर्मिं सचमानः समुद्रं तुरीयं धाम महिषो विवक्ति ॥ ९.०९६.१९

चमूषत्- भाजनस्थः प्रतीकस्थः । श्येनः शकुनः- मुमुक्षामोक्षादिप्रतीकः पक्षी । विभृत्वा- भरणशीलः । गोविन्दुः- गोविन्दश्चिद्रश्मीनां लम्भको वेदयिता वा । द्रप्सः- द्रवणशीलः । आयुधानि । बिभ्रत्- बिभ्रति । अपाम्- मूलशक्तिधाराणाम् । ऊर्मि- तरङ्गम् । सचमानः- सङ्गच्छमानः । तुरीयं धाम- भूर्भुवःसुवर्तीतम् । समुद्रम्- चैतन्यार्णवम् । महिषः- महात्मा । विवक्ति- सेवते ॥१९ ॥

मर्यो न शुभ्रस्तन्व मृजानोऽत्यो न सृत्वा सनये धनानाम् ।

वृषेव यूथा परि कोशमर्षन्कनिक्रदच्चम्बोऽश्र विवेश ॥ ९.०९६.२०

मर्यो न शुभ्रः- सात्त्विकमनुष्य इव । मृजानः- शोधितः । धनानाम्- संपदाम् । सनये- संभक्तये । अत्यो न सृत्वा- तुरग इव सरणशीलः । यूथा- धेनूनां गणान् । वृषेव- वृषभ इव । कोशम्- प्रतीकम् । परि- परितः । अर्षन्- सरन् । कनिक्रदत्- शब्दयन् । चम्बोः- द्यावापृथिव्योर्मध्ये । आविवेश ॥२० ॥

पर्वस्वेन्दो पर्वमानो महौभिः कनिक्रदत्परि वाराण्यर्ष ।

क्रीळञ्चम्बो॑ऽरा वि॒श पू॒यमा॑न॒ इन्द्र॑ ते॒ रसो॑ मदि॒रो म॑मत्तु॥ ९.०९६.२१

इन्द्रो- क्लेदनशील रस । पवमानः- पुनानः सन् । महोभिः- महद्भिः । पवस्व- क्षर । कनिकदत्-
शब्दयन् । वाराणि- भाजनानि प्रतीकभूतानि । परि अर्ष- परितः सर । पूयमानः- पुनानः सन् ।
क्रीळन्- विहरन् । चम्बोः- द्यावापृथिव्योर्मध्ये । आविश- प्रविश । ते- तव । रसः । इन्द्रम्-
परमेश्वरम् । मदिरः- तर्पको रसः । ममत्तु- मोदयतु ॥२१॥

प्रास्य॑ धारा॑ बृह॒तीर॑सृ॒ग्रन्न॒क्तो गो॑भिः क॒लशाँ॑ आ वि॒वेश ।

साम॑ कृ॒ण्वन्सा॑म॒न्यो वि॒पश्चि॑त्क्र॒न्दन्नेत्य॒भि स॑ख्युर्न जा॒मिम॑ ॥ ९.०९६.२२

अस्य- एतस्य । धाराः । बृहतीः- महत्यः । प्र- प्रकर्षेण । असृग्रन्- सृज्यन्ते । गोभिः-
चिद्रश्मिभिः । अक्तः । कलशान्- प्रतीकान् । आ विवेश- प्रविवेश । साम- सान्त्वप्रयोगगानम् ।
साम सान्त्वप्रयोगे । कृण्वन्- रचयन् । सामन्यो- सामगानकुशलः । विपश्चित्- विशेषदृष्ट ।
क्रन्दन्- शब्दयन् । सख्युः- मित्रस्य । जामिम्- बन्धुं स्वबन्धुमिव मत्वा । एति- सरति ॥२२॥

अ॒प॒घ्नन्नै॑षि पव॒मान॒ शत्रू॑न्प्रि॒यां न जा॒रो अ॒भिगी॑त॒ इन्दुः॑ ।

सीद॒न्वने॑षु शकु॒नो न प॑त्वा सोमः पु॒नानः॑ क॒लशै॑षु स॒त्ता ॥ ९.०९६.२३

पवमान- शोधक । अभिगीतः- सामभिराभिमुख्येन कीर्तितः । इन्दुः- क्लेदनशीलः हृदयस्पर्शी सन् ।
शत्रून्- वृत्राणि । अभिघ्नन्- नाशयन् । प्रियाम् । जारः- प्रियः । स्वक्रीडाभिस्तां श्रान्तां करोतीति
प्रियस्य जार इति नाम । अथवा मया पत्या जरदष्टिर्यथास इत्यनेन जरापर्यन्तं तस्याः सहायो
भवतीति भर्तुर्जार इति नाम । न- इव । एषि- आगच्छसि । पत्वा- पतनशीलः । शकुनः- पक्षी ।
वनेषु- आरण्येषु । वननीयेषु वा तरुषु । सीदन्- उपविशति । न- इव । सोमः- रसाधिदेवता ।
पुनानः- शोधयती । कलशेषु सत्ता- रसोपलब्धिस्थानेषु भवति ॥२३॥

आ ते रुचः पवमानस्य सोम योषेव यन्ति सुदुघाः सुधाराः।

हरिरानीतः पुरुवारो अप्सवचिक्रदत्कलशे देवयूनाम् ॥ ९.०९६.२४

पवमान- पुनान । सोम- रस । ते- तव । रुचः- दीप्तिमत्यः । सुदुघाः- शोभनदोहनाः । सुधाराः ।
योषेव- तरुण्य इव । यन्ति- सरन्ति । देवयूनाम्- देवकामानाम् । हरिः- आकर्षकः । पुरुवारः-
बहुभिर्वरणीयः । आनीतः- सद्भिरानीतः । कलशे- प्रतीके । अप्सु- मूलशक्तिधारासु । अचिक्रदत्-
अशब्दयत् ॥२४ ॥